

АНОТАЦІЯ

Нікітська К. І. Жанр поеми у творчості М. С. Гумільова — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 10.01.02 «Російська література» (035 — Філологія). — Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2020.

Зміст анотації

Дисертація присвячена вивченню поеми у творчості Гумільова в контексті становлення акмеїзму і динаміки розвитку даного жанру в літературі рубежу століть. В якості основного методу дослідження було обрано історико-типологічний метод. В ході роботи також були задіяні елементи інтертекстуального, міфопоетичного і мотивного аналізу. Для розуміння жанрової природи поем Гумільова були розглянуті характерні риси історичних форм поеми, які найбільше вплинули на світогляд і творчість поета.

Огляд критичних робіт показав, що поеми Гумільова практично не стають предметом самостійних досліджень і вивчаються або в контексті всієї творчості автора, або в контексті певного періоду. Досліди в сфері поеми також розглядаються дослідниками переважно в родовий, а не в жанровій площині. Крім того, при вивченні ліро-епічних творів даного автора нерідко виникають спірні моменти щодо їх жанрової атрибуції: деякі поеми іменуються великими віршами, і навпаки — великі вірші відносяться до поем. Ці три особливості являють собою основні проблеми у вивченні ліро-епічної спадщини Гумільова.

Для дослідження жанрової специфіки поем був обраний історико-типологічний метод, оскільки він апелює і до генетики, і до типології досліджуваного явища, і дозволяє сформулювати найбільш повне уявлення про індивідуально-авторські модифікації жанру в світлі його нелінійного розвитку. Серед історичних різновидів поеми були обрані зразки, що зробили

найбільш істотний вплив на творчість Гумільова: древній і середньовічний епос, італійська поема Відродження, російська романтична поема і поема початку ХХ століття.

Ранні поеми Гумільова є досить різноманітними за тематикою, обсягом і композицією, хоча мають спільний мотивний комплекс і джерела — ідеї Ніцше, творчість символістів, балади епохи романтизму. У жанровому плані перші ліро-епоси майбутнього лідера акмеїстів наслідують поемам межі століть, що відрізнялися відсутністю або хиткістю сюжету та алегоричністю. У той же час Гумільов із самого початку цікавиться стародавніми епосами і це відображується на його власних поемах — у всіх поемах з перших збірок присутні епічні мотиви або елементи. У деяких поемах вони незначні і фрагментарні, а у деяких спостерігається пряме наслідування саме стародавній епічній поемі («Сон Адама»). Наприклад, у збірці «Перли» символістський вплив значно послаблюється, автор відступає від наслідування символістським поемам, хоча в «Північному раджі» це наслідування відчувається ще досить сильно — поема безсюжетна й сфокусована більше на зображенні особистісного руху, ніж на реальних діях. Вже на ранніх етапах творчого шляху Гумільов вводить у свої ліро-епоси міфологему шляху й мотиви лідерства і сходження «на вершини» із усім людство, а також тема пошуку Індії духу. У «Сні Адама» оповідь розгортається в оніричному хронотопі, а власне поема являє собою варіант модернізованого епосу з реалізацією уявлень про циклічність людської історії і вічне повернення.

Незважаючи на панування ліричної стихії і відсутність великих форм у літературі межі століть, Гумільов із самого початку займає позицію «епіка» на противагу пануючій у той час ліричній стихії і, після спроби освоєння символістської поеми, що зближується з циклом або великим ліричним віршем, виходить до практично чистого епосу в «Сні Адама».

У період становлення акмеїзму поетика ліро-епосу Гумільова істотно видозмінюється. По-перше, поет остаточно відходить від містицизму й

символістської туманності. У своїх теоретичних побудовах він проголошує повернення до «земного» життя і світу з усіма його позитивними і негативними сторонами, а також вираження любові до світу через мандри. Образи його поезії стають більш конкретними й матеріальними, посилюється вплив географічних мотивів. По-друге, поеми цього періоду більш сюжетні. Поема «Сон Адама», яка завершує розділ ранніх поем, написана в 1909 році, усього за рік до «Відкриття Америки», проте в ній ще відчувається хиткість сюжетної лінії — проходження Адамом історії людства скоріше нагадує ряд картин, що послідовно змінюються, ніж конкретну фабулу. У «Відкритті Америки» і в «Блудному сині» сюжетна складова відчувається більш явно. Щодо «Міка», то ця поема побудована в дусі пригодницької повісті й тому сюжет у ній має підвищену функціональну значимість. Перші дві поеми також відрізняє те, що в них Гумільов скористався готовим сюжетом — історичним в одній, біблійним в іншій.

У ліро-епосі даного періоду значно більшу роль відіграє жанровий синтез: у поемах «Відкриття Америки» й «Мік» налічується по чотири жанрових зразка (героїчний епос, романтична поема, поема Відродження, «Божественна комедія» як зразок жанру видіння). «Блудний син» переважно зберігає риси притчі, але теж зазнає впливу деяких зразків на мотивному рівні. Звернення до поем різних епох цілком відповідає акмеїстичному тяжінню до інтертекстуальності і зразків світової культури. Крім того, у цих трьох поемах більш явно, ніж у ранніх, простежується інтерес Гумільова до епічного типу поеми. Ці дві особливості — прагнення до епосу й синтетичність — визначили характер поем Гумільова в 1910-і роки.

У пізніх поемах Гумільова суттєво посилюється епічна складова. Давши теоретичне обґрунтування нового типу поеми в доповіді, що супроводжувала перше читання «Міка», поет послідовно виходить до реалізації своїх тез на практиці — усі три останні поеми являють собою спробу створення великого епосу. Жанровими зразками для «Зоряного жаху» й «Поеми початку» послужили стародавні епоси, а для «Двох снів» — новела. При цьому, судячи

з планів, дві незавершені поеми мали вбути великими за обсягом — що також підтверджує висловлювання Гумільова про те, що поема нового типу повинна зближуватися з епосом.

Характерною особливістю пізньої творчості Гумільова також є звернення до теми космосу — зокрема, розуміння його як прабатьківщини людини. Реалізація цієї теми присутня в поемах «Зоряний жах» і «Поема початку». Крім того, у «Поємі початку», останньому експерименті Гумільова в сфері великої поетичної форми, посилені окультні й містичні мотиви, що споріднює її з такими текстами як «Заблукалий трамвай», «Душа і тіло», «Слово» та ін. Таким чином, дана поема є не тільки спробою епічної побудови, але своєрідним узагальненням важливих для поета тем і мотивів.

На відміну від «зоряних» поем, у поємі «Два сні» Гумільов шукає ясності й точності висловлювання, орієнтуючись на китайську поезію. У жанровому відношенні фрагменти поеми, що збереглися, наслідують новелі, проте, згідно з планом, поема «Два сні» мала стати великою віршованою повістю. На рівні змісту поема відповідає концепціям акмеїзму, а також втілює значущі для Гумільова теми раю й дитинства. Крім того, у ній присутній мотив пошуку Індії Духа, також характерний для пізньої творчості поета.

Ще однією особливістю пізніх поем є те, що в них добре простежується еволюція героя. На початкових етапах він надзвичайно близький ліричному героєві Гумільова — романтичному конквістадору і мандрівникові. Із віддаленням від ранніх поем, багато в чому орієнтованих на специфіку великих поетичних форм межі століть, ліро-епос Гумільова насичувався епічним духом. У світлі цієї зростаючої епізації герой також набуває епічних рис і стає більш багатограним. З одного боку, він зберігає зв'язок з ліричним героєм і багато в чому наділений характером самого автора, але з іншого, все більше проявляється як герой з епосу з його чіткою націленістю на подвиг (Тен-Вей) або набуття сакрального знання (Морадіта).

У трьох останніх поемах прагнення Гумільова до епічного первня, яке простежувалося вже в самих ранніх творах, проявляється особливо яскраво. У пізніх поемах найкраще видно прагнення поета до «великого» епосу як надавторитетного тексту, який має служити джерелом універсального знання про світ і взаємодію його елементів. Яскравий приклад такого тексту — незавершена «Поема початку», де описується зародження світу й постулюється всесильність слова як твірної та трансформуючої енергії. При цьому поетові, хранителю слова і творцеві епосу, відводиться роль вождя і вчителя. Лідерські якості були властиві Гумільову: він неодноразово підкреслював свою роль пророка, тому образ поета, що веде за собою інших людей, — один із домінуючих у його поезії. Наприклад, у «Канцоні третій» після оновлення світу вождями людства повинні стати друїди й поети. У вірші «Мої читачі», за формою досить близького до маленької поеми, Гумільов прямо формулює своє завдання — навчати читачів. Таким чином, пізні ліро-епічні твори Гумільова, які орієнтовані на стародавній епос і розкривають загальнолюдські теми, являють собою новий тип поеми й передбачають тенденції розвитку цього жанру в 1920-х роках.

У результаті дослідження були виділені такі специфічні риси поем М. Гумільова, як орієнтація на різні історичні форми поеми як на жанрові зразки і поєднання їхніх ознак в одному творі; тяжіння до епічного первня в літературі і як наслідок — сприйняття поеми як варіанту модернізованого епосу; наявність історичних, географічних і культурних контамінацій, що використовуються навмисно, як художній засіб; автобіографічність; постійне звернення до тем духовного шляху й пошуку вищої реальності, які є сюжетоутворюючими; співвіднесеність тем і мотивів поем акмеїстичного періоду з теоретичним обґрунтуванням акмеїзму, а також наявність таких мотивів в поемах інших періодів.

Розуміння специфіки індивідуально-авторської модифікації жанру поеми у М. С. Гумільова допомагає не тільки отримати більш повноцінне уявлення про особистість поета і сформувати цілісну концепцію його

творчості, а й виявити характер жанрових пошуків у літературі зазначеного періоду. Це зумовлює перспективи подальших досліджень, які ми вбачаємо у детальному вивченні особливостей поем інших авторів та співставленні із поемами даного автора, що дасть змогу відтворити найбільш повну картину розвитку поеми на межі століть.

Ключові слова: поема, акмеїзм, М. Гумільов, лірика, епос, Срібна доба, індивідуально-авторські модифікації, жанрові пошуки

ABSTRACT

Nikitska K. I. The Genre of Narrative Poem in N. Gumilev's works — Qualifying Academic Paper. Manuscript.

Thesis for the Doctor of Philosophy, Specialty 10.01.02 «Russian Literature» (035 – Philology). – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2020.

Abstract content

The thesis studies the narrative poem in Gumilev's works in the context of Acmeism movement formation and the dynamics of the genre development in the literature of the turn of the century. The main research method is the historical-typological method (according to M. Bakhtin's terminology). The elements of intertextual, mythopoetic, and motive analysis were also used as research methods. In order to understand the genre specifics and origins of Gumilev's narrative poems, the key features of the historical narrative poem forms, which most influenced the poet's worldview, were studied.

A review of critical works showed that Gumilev's narrative poems are rarely a subject of special research and are studied either in the context of all the author's work or in the context of a certain period. Experiments in the field of narrative poetry are also considered by researchers mainly from the point of inclination to one of the literary categories – epic or lyric – rather than from the point of the genre. In addition, when studying the poetry of this author there are often controversial conclusions about the genre attribution: some small poems are called narrative poems, and vice versa — some of the big poems are considered narrative. These three features are the main problems in the study of Gumilev's narrative poem heritage.

The historical-typological method was chosen to study the genre specifics of narrative poems, as it appeals to both origins and the typology of the phenomenon under study, and allows forming the most complete idea of individual author's

genre modifications in light of its nonlinear development. Among the historical varieties of the narrative poem were selected samples that had the most significant impact on Gumilev's work: ancient and medieval epics, the Italian Renaissance poem, the Russian romantic poem, and the poem of the early XX century.

Gumilev's early narrative poems are quite diverse in subject matter, volume and composition, although they have a common motive complex and sources — Nietzsche's ideas, the work of the Symbolists, the ballads of the Romantic era. In terms of genre, the first narrative poems of the future leader of the Acmeists tend to look like the narrative poems of the turn of the century, whose main features are vagueness of the plot and usage of the allegory. At the same time, Gumilev was interested in ancient epics from the very beginning of his path, and this found reflection in his own poems — all narrative poems from the first collections contain epic motifs or elements. In some poems, they are insignificant and fragmentary, and in some, there is a direct imitation of the ancient epic poem (like "Adam's Dream"). For example, in the "Pearls" collection the Symbolist influence is significantly weakened, the author departs from aligning with Symbolist poems, although in "Northern Raj" their influence is still quite noticeable — the poem is rather plotless and focused more on the image of the inner world than on real actions. From the early stages of his poetic career, Gumilev turns to the image of the path, as the most sacred man's mission, and to the motives of leadership and ascent "to the top" with all mankind, as well as the theme of the search for the "Spiritual India". In "Adam's Dream" the story unfolds in an oneiric chronotope, and the poem itself is a version of a modernized epic with the realization of ideas about the cyclical nature of human history and eternal return.

Despite the dominance of the lyrical element and the absence of large forms in literature at the turn of the century, Gumilev took the position of an "epic poet" as opposed to the prevailing lyric poetry. Thus, after trying to master the Symbolist narrative poem that approaches a cycle or a big verse in terms of form, Gumilev creates almost pure epic in "Adam's Dream".

During the formation of Acmeism, the poetics of Gumilev's narrative poems changed significantly. First, the poet finally departs from mysticism and the Symbolist vagueness. In his theoretical constructions, he proclaims a return to "earthly" life and the world with all its positive and negative sides, as well as the expression of love for the world through travel. Images of his poetry become more concrete and material, the influence of geographical motives increases. Secondly, the poems of this period are more plot-oriented. The poem "Adam's Dream", which completes the circle of early poems, was written in 1909, just a year before the "Discovery of America", but it still experiences the fragility of the plotline — Adam's passage through human history is more like a series of pictures that change consistently than a clear plot. In the "Discovery of America" and "Prodigal Son" the plot component is more tangible. As for "Mick", this poem is built in the spirit of an adventure story, and therefore here the plot has a high functional significance. The first two poems of Acmeist period are also distinguished by the fact that there Gumilev used a ready-made plot — a historic event in the first, the biblical parable in the second.

In the narrative poems of Acmeist period, genre synthesis plays a much greater role: the poems "Discovery of America" and "Mick" based on four genre samples each (heroic epic, romantic poem, Renaissance poem, "Divine Comedy" as a model of the vision genre). The "Prodigal Son" mostly retains the features of the parable, but is also influenced by some other patterns at the motive level. The appeal to the poems of different epochs fully corresponds to the Acmeist tendency to intertextuality and adopting samples of the world culture. In addition, these three poems more clearly than the earlier ones, show Gumilev's interest in the epic type of the poem. These two features — the desire for epic and synthesis — determined the specifics of Gumilev's poems in the 1910s.

In Gumilev's later poems, the epic component is significantly enhanced. Giving a theoretical definition for a new type of narrative poem in the speech that accompanied the first public reading of "Mick", the poet consistently goes to the realization of his theses in practice — all three last poems are an attempt to create a

great epic. Ancient epics served as genre examples for the “Star Terror” and the “Poem of the Beginning”, as well as a short story for the “Two Dreams”. At the same time, according to the outlines found, the two unfinished poems were to be large in volume, which also confirms Gumilev’s statement that a new type of narrative poem should converge with the epic.

A key feature of Gumilev’s later work is also an appeal to the theme of space — in particular, the understanding of space as the ancestral home of man. The realization of this theme is presented in the poems “Star Terror” and “Poem of the Beginning”. In addition, Gumilev’s latest experiment in the field of a large poetic form reinforces occult and mystical motifs, which makes it akin to such texts as “The Lost Tram”, “The Soul and the Body”, “The Word”, and others. Thus, this poem is not only an attempt of a truly epic construction, but a kind of generalization of important poet’s themes and motives.

In contrast to the “astral” poems, in the poem “Two Dreams” Gumilev seeks clarity and accuracy of expression, focusing on Chinese poetry. In terms of genre, the surviving fragments of the poem follow the short stories, but according to the plan found in the poet’s drafts, the poem “Two Dreams” was to become a large-scale poetic story or even a novel. At the content level, the poem corresponds to the concepts of Acmeism, and also embodies essential Gumilev’s themes of a childhood and seeking for paradise. In addition, there is a motif of searching “Spiritual India”, also common in the late works of the poet.

Another feature of later poems is that they unfold the evolution of the hero. In the initial stages, he is extremely close to Gumilev’s lyrical hero — a romantic conquistador and traveler. With a departure from early poems, largely focused on the specifics of the big poetic forms of the turn of the century, Gumilev’s narrative poems became saturated with an epic spirit. In the light of this growing epic component, the hero also acquires epic features and becomes more multifaceted. On the one hand, he maintains a connection with the lyrical hero and is largely endowed with the real author’s personality traits, but on the other hand,

increasingly manifests himself as a hero of the epic with his clear focus on a feat (Ten-Wei) or the acquisition of sacred knowledge (Moradita).

In the last three poems, Gumilev's desire for an epic element, which can be traced from the earliest works, is especially evident. These poems clearly show the poet's desire for a "great" epic as a super-authoritative text, which should serve as a source of universal knowledge about the world and the interaction of its elements. A striking example of such a text is the unfinished "Poem of the Beginning", which describes the origin of the world and postulates the omnipotence of the word as a creative and transforming energy. In this case, the poet, the custodian of the word and the creator of the epic, is given the role of leader and teacher. Leadership qualities were inherent for Gumilev: he repeatedly emphasized his role of a prophet, so the image of the poet, leading other people is dominant in his poetry. For example, in the verse "Canton III", druids and poets must become the leaders of mankind after the renewal of the world. In the poem "My Readers", which resembles a small narrative poem in terms of form, Gumilev directly formulates his duty — to teach readers. Thus, the late works of Gumilev, which focus on the ancient epic and reveal universal themes, form a new type of narrative poem and predict trends in this genre in the 1920s.

As a result of the research, the following specific features of N. Gumilev's narrative poems were revealed: using different historical forms of the narrative poem as genre samples and the combination of their features in one work; attraction to the epic element in literature and thus the perception of the narrative poem as a type of the modernized epic; historical, geographical and cultural contaminations that are intentionally used as artistic means; the presence of autobiographical elements; constant appeal to the themes of the spiritual path and the search for a better reality, which are plot-forming; correlation of themes and motives of poems of the Acmeistic period with the theoretical justification of Acmeism, as well as the presence of such motives in the poems of other periods.

Understanding the specifics of the author's individual modification of the narrative poem in Gumilev's works helps not only to get a better idea of the poet's

personality and form a holistic concept of his work but also to identify the path of genre research in the literature of this period. This determines the prospects for further research, which we see in a detailed study of the features of poems by other authors and comparing with the poems of this author, which will help to reproduce the most complete picture of the narrative poem development at the turn of the century.

Keywords: narrative poem, Acmeism, N. Gumilev, lyrics, epic, Silver Age, author's individual modification, genre